

Håkan Skogsjö

När vaccinet kom till Åland

Särtryck ur

Släkthistoriskt Forum 1/1994

[ISSN 0280-3984]

utgiven av Sveriges Släktforskarförbund

Distribuerad som pdf-fil 2025

Copyright © Håkan Skogsjö (CC BY-SA 4.0)

När vaccinet kom till Åland

Här visas hur smittkopporna slog i ett litet samhälle, visserligen i skärgården, men säkert hände liknande även på fastlandet

AV HÅKAN SKOGSJÖ

För 26-årige bonden Mats Mattsson på Nybondas i Brändöby blir 1793 ett år han aldrig skulle glömma.

På våren gör han 18-åriga dottern Stina i granngården med barn. Giftermålet sitter av någon anledning långt inne, inte förrän den 13 oktober vandrar de unga tu upp för altargången i Brändö kyrka. Stina är höggravid och föder två veckor senare sonen Mats.

Den 2 november fyller den nyblivna modern 19 år.

Starka smärtor

Men kort därefter blir Stina och den lilla sonen sjuka. Det börjar med frysningar, feber, huvudvärk och starka smärtor i korsryggen. Efter några dagar börjar båda få små blekröda, lätt upphöjda fläckar i ansiktet.

Nu är det inte längre något tvivel. Smittkopporna, de fruktade, har hemsokt Nybondas.

De små fläckarna sprider sig över kroppen och växer till ärtstora, pärlemoglänsande blåsor, fyllda med klar vätska. Snart blir smärtorna och spänningarna i huden outhärdliga, febern stiger allt mer, båda blir omtöcknade och Stina börjar yra.

Den 28 december avlider Stina och dagen därpå sonen, bara 2 månader gammal. Några dagar senare följer Mats Mattsson sin unga hustru och son till graven.

Den här hösten för exakt 200 år sedan – Gustaf III har blivit mördad på maskeradbalen ett drygt år tidigare och Åland hör ännu till Sverige – den här hösten anno 1793 har skräcken spritt sig i Brändö socken.

Än en gång grasserar de fruktade smittkopporna, eller "kopporna" som man kallar sjukdomen vid denna tid. Döden ska hemsöka ett 20-tal familjer i den lilla skärgårdssocken.

Den 1 september avlider bonden Mats Mickelssons dotter Maria, 4 år gammal, på Masos i Torsholma. Ett par veckor senare drabbas två granngårdar. En 9-årig pojke och ytterligare en 4-årig flicka dör av "swåra koppor", noterar prästen i kyrkoboken.

Sedan tar epidemin en paus innan den tilltar på nytt i mitten av november, nu med förfärande fart.

På tre månader avlider inte mindre än

22 barn och ungdomar – alla var under 20 år – i sjukdomen. Byarna Korsö, Lappo, Åva, Brändöby, Jurmo och Fiskö hemsöks.

Epidemin sprider sig också via Björkö till Kumlingeby, Enklinge och Seglinge, där det sista dödsfallet inträffar den 9 oktober 1794.

Bland dem som drabbas värst finns bonden Jakob Esaiasson och hans hustru på Jakopas i Korsö – makarna förlorar två barn, 4 år och 3 månader gamla, med fyra dagars mellanrum i november 1793 – och den unge bonden Mats Mattsson i Nybondas i Brändöby.

Kom på 1500-talet

Smittkopporna hade börjat uppträda mer allmänt i Europa på 1500-talet. Till Sverige kom de på allvar på 1700-talet, och skulle bli en av de mest fruktade och dödliga sjukdomarna.

Under perioden 1792-1801 avled inte mindre än 44.000 svenskar i smittkoppor. Av dem som överlevde blev många vanställda för livet, koppärriga och ibland till och med blinda.

I dag är vi nästan helt förskonade från dödliga smittsamma sjukdomar. För våra förfäder var tyfus, difteri, smittkoppor, pest och andra farsoter en del av vardagen. Åland, precis som andra trakter, hemsöktes med jämna mellanrum.

Men också dagens ganska harmlösa barnsjukdomar som kikhosta och mässling kostade många unga livet.

När smittkopporna härjade i Brändö 1793 var man helt förskonade från denna sjukdom i Houtskär på andra sidan Skiftet. Där grasserade i stället en kikhoste-epidemi i början av 1794, som skördade fem barns liv.

Mats Mattsson som dog redan 1806, endast 39 år gammal, fick faktiskt uppleva hur människan betvingade den sjukdom som berövat honom hustru och barn.

De fruktade smittkopporna fanns i en betydligt mer harmlös variant, kokoppor, som främst drabbade nötkreatur men också kunde smitta människor.

Den brittiske läkaren Edward Jenner hade noterat att mjölkerskor som fick kokoppor – det yttrade sig i en lokal infektion i huden och en mild, allmän infektion i kroppen – inte smittades av de farliga smittkopporna.

Han utförde ett minst sagt kontroversiellt experiment, som väckte stark kritik.

På åttaårige James Phipps inympade han den 14 maj 1796 vätska från kokoppsblåsor. Sex veckor senare försökte han inympa smittkoppor på grabben. Till lille James' stora lättnad – får man förmoda – visade sig Jenners teori hålla sträck. Han blev inte smittad.

Ett par år senare kunde Edward Jenner publicera sin revolutionerande upptäckt. Snart inleddes massvaccineringar av barn mot smittkoppor. Och än i dag är det en laboratoriestam av kokoppsvirus som används för att tillverka smittkoppsvaccin.

Vaccineringen börjar

Redan 1804 hade de nya rönen nått Åland, och 31 barn vaccinerades i Jomala socken.

Året därpå, 1805, startade massvaccineringar. Den 6 och 9 april vaccinerades barn i Vårdöby och Vargata, den 13 och 14 maj i Lövä och Listerby och så vidare.

I juli och augusti hade turen kommit till Lumparlands socken, och de barn som vaccinerades var från några månader till drygt 10 år gamla.

Hur denna nymodighet togs emot av den åländska allmogen vet vi inte. Möjligen var en del misstänksamma, för det verkar som om inte alla barn vaccinerades.

Men sannolikt fick flertalet del av denna vetenskapliga landvinning. Vi vet exempelvis att redan 1805 ympades 120 barn i Kumlinge, 146 i Brändö och 204 i Jomala.

Resultatet lät inte vänta på sig. Efter 1805 är det ytterst sällan någon avlider i smittkoppor.

1816 blev vaccination av barn under två år obligatorisk i Sverige, vilket inte upphörde förrän på 1970-talet.

KÄLLOR:

Födelse- och dödböcker för Brändö och Kumlinge, *födelseböcker* för Vårdö och Lumparland samt *befolkningsstatistik* för Brändö, Kumlinge och Jomala. *Svensk Uppslagsbok*, *Nationalencyklopedien* och Gunnar Lagerkranz: *Svenska sjukdoms-namn i gångna tider*.